

ANTISEMITISCHE HERKENNEN

BEEELDTAAL

Tekst: **Matthijs Kuipers**

Drukplaat van Joodse poppenspeler die Churchill en Stalin manipuleert. United States Holocaust Memorial Museum Collection.

In 2021 plaatste *de Volkskrant* op een katernvoorpagina een antisemitische karikatuur van opiniepeiler Maurice de Hond als poppenspeler (zie p. 31). Dat was niet de bedoeling geweest van de maker, maar niemand op de redactie had de antisemitische beeldtaal herkend.

Welk historisch besef heb je nodig om zulke anti-semitische beeldtaal wél te herkennen? Wat zijn de bekendste voorbeelden van zulke beeldtaal? En waar komen ze vandaan?

DE CASUS MAURICE DE HOND

In de karikatuur stond De Hond afgebeeld als duistere poppenspeler als verwijzing naar zijn bemoeienis met de Deventer moordzaak, waarin hij “het leven van een onschuldige man vernielde”, zo schreef de krant. Naderhand schreef de hoofdredacteur dat “die afbeelding nooit in de krant terecht had mogen komen.”

Wat was er aan de hand? De bewuste spotprent had een sterke antisemitische lading. De Hond, die van Joodse komaf is, werd afgebeeld als poppenspeler: achter de schermen zou hij aan de touwtjes

VERBIND **ANTISEMITISCHE** **BEELDTAAL** AAN DE **MYTHES** DIE ZE ONDERSTEUNEN

trekken en de beeldvorming rondom de Deventer moordzaak manipuleren. Zulke verwijten van heimelijke macht zijn een voorbeeld van een klassiek antisemitisch verwijt dat zijn oorsprong in de negentiende eeuw heeft. Daarbij is de ‘poppen-speler’ een terugkerend figuur, die vaak in nazipropaganda te zien is.

Het was allemaal niet antisemitisch bedoeld, schreef de krant achteraf. De cartoonist had willen verwijzen naar horrorachtige detectives en underground strips. Dat zowel hijzelf als de dienstdoende (eind)redacteur deze antisemitische beeldtaal vervolgens niet herkend hadden, betreurde de krant. Het kwam simpelweg neer op een gebrekkelijk historisch besef, zo was het verweer.

De casus van de cartoon van De Hond laat goed het risico van antisemitische beeldtaal zien. Zulke beelden worden vaak herhaald en zijn daarmee te zien als onderdeel van een gemeenschappelijk cultureel archief. Bijna iedereen heeft ze ooit weleens gezien zonder zich er bewust van te zijn wat de impliciete boodschap is die met de beeldtaal wordt uitgedragen. Ze worden daardoor makkelijk gerecycled.

HISTORISCH BESEF

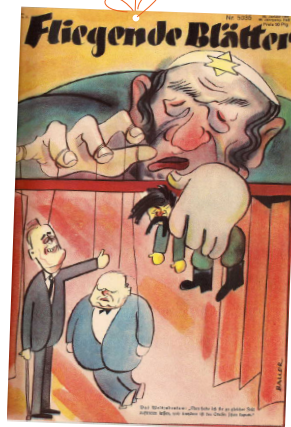
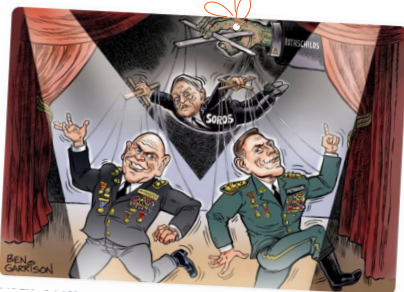
Welk ‘historisch besef’ heb je nodig om zulke beeldtaal te herkennen? Het is allereerst goed om iets te weten over de lange geschiedenis van antisemitische (beeld)taal, die terugreikt tot ver in de middeleeuwen. Joden kregen in die tijd al de schuld van allerlei problemen en werden neergezet als vijanden van het christendom. Er deden allerlei mythes de ronde. Volgens een van de bekendste van die mythes zouden Joden met Pasen christelijke kinderen ontvoeren en hen ritueel vermoorden, om vervolgens hun bloed op te drinken. Dit verhaal wordt ook wel het ‘bloedsprookje’ genoemd.

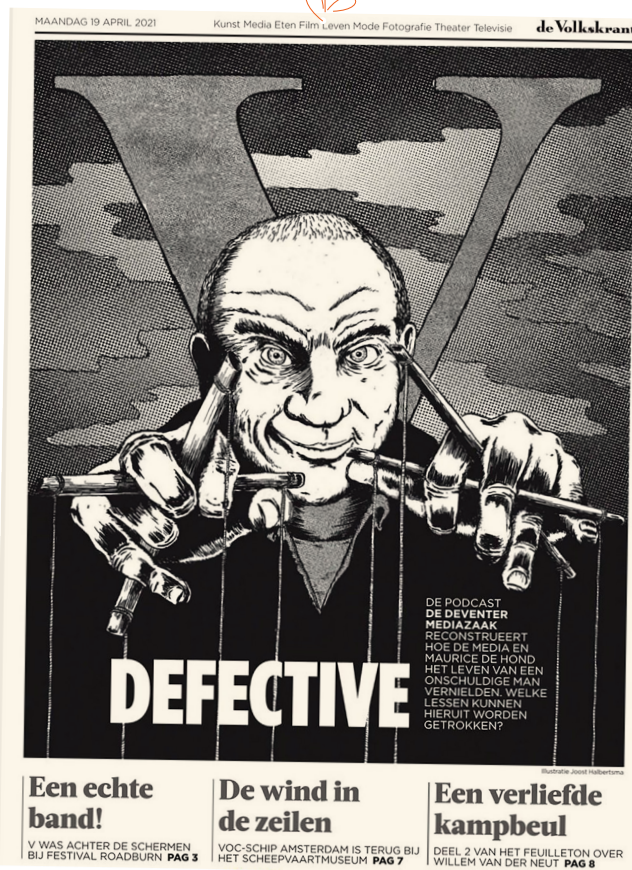
Bij verhalen alleen bleef het niet. Ze werden gebruikt om de bevolking op te hitsen en dit resulteerde niet zelden in pogroms of andere vormen van (dodelijk) geweld dat zich richtte op de Joodse bevolking.

Ten tweede is goed om te weten dat er sinds de negentiende eeuw nog een hele nieuwe laag antisemitische verhalen bij is gekomen. Waar ‘de Jood’ eerder vooral een maatschappelijke paria en een duivelse verschijning was, kwamen

daar in de moderne tijd nog een aantal verwijten bij. Joden zouden verantwoordelijk zijn voor allerlei kwalen van de moderniteit: van armoede en de rol van het grote geld, tot identiteitsverlies, de opkomst van het liberalisme en het communisme en van globalisering. De Jood werd zo in de antisemitische verbeelding de ideale zondebok. Soms werden Joden afgeschilderd als paria of buitenstaander, maar soms ook als buitengewoon machtig en invloedrijk. Negentiende- en vroegtwintigste-eeuwse bankiers zoals de Rothschilds zouden in het geheim aan de touwtjes trekken en onderdeel zijn van een soort geheime wereldregering.

De beeldtaal die gebruikt wordt om zulke antisemitische ideeën tot uiting te brengen heeft zo’n sterke werking omdat de beelden vaak herhaald worden. Het is wat je met een technische term een ‘topos’ noemt: iets dat vaak gebruikt en herhaald wordt, iets clichématigs heeft en daardoor herkenbaar is en in één klap een hele stoet aan associaties en veronderstellingen op kan roepen. Zo worden stereotypen en samenzweringstheorieën gevestigd en verspreid.

Karikatuur van Maurice de Hond in de Volkskrant, april 2021.

Wijs leerlingen er ook op dat antisemitische beeldtaal niet openlijk als zodanig geafficheerd wordt, of zelfs dat makers en verspreiders zich niet (ten volle) bewust hoeven te zijn van die lading – zie opnieuw de casus De Hond. Vooral online circuleren veel antisemitische beelden die als humoristisch worden gezien en die kritiekloos verder worden verspreid. ■

In de klas

- 1 **Geschiedenis** Laat zien hoe cartoons en andere vormen van antisemitische beeldtaal onderdeel zijn van een lange geschiedenis van antisemitisme. Waar kwamen schadelijke samenzweringstheorieën vandaan, welke rol vervulden ze?
- 2 **Analyse van beeldtaal** Leer leerlingen hoe ze beeldtaal kunnen analyseren en herkennen. Gebruik voorbeelden van historische en hedendaagse afbeeldingen om te laten zien hoe antisemitische ideeën visueel kunnen worden gepresenteerd.
- 3 **Kritisch denken** Moedig leerlingen aan om kritisch te denken over de informatie die ze tegenkomen. Bespreek hoe via beeldtaal antisemitisch of ander schadelijk gedachtegoed kan worden verspreid.
- 4 **Discussie en reflectie** Faciliteer open gesprekken over antisemitisme en andere vormen van discriminatie. Zorg ervoor dat leerlingen zich veilig voelen om vragen te stellen en hun gedachten te delen.
- 5 **Praktische opdrachten** Laat leerlingen zelf bronnen zoeken. Dat kan bijvoorbeeld in de online doorzoekbare database van het *US Holocaust Memorial Center*. Kunnen ze bronnen vinden met antisemitische beeldtaal? Waarom is het antisemitisch?

MYTHEN

Veel samenzweringstheorieën zijn te herleiden tot de negentiende-eeuwse samenzweringstheorieën over vermeende Joodse wereldheerschappij. De 'oer-samenzweringstheorie' van die soort staat bekend als de 'protocolen van de wijzen van Zion'. Het gaat terug op de in 1868 verschenen roman *Biarritz* van Hermann Goedsche. In dit boek wordt een bijeenkomst beschreven van Joodse wijzen op de Joodse begraafplaats van Praag. De romanpersonages spreken daar een plan af voor wereldheerschappij: al het geld en bezit, alle politieke macht en alle pers moet in hun handen komen.

Wanneer de stap van negentiende-eeuwse samenzweringstheorieën over geheime heerschappij en invloed overgingen naar de letterlijke verwijzing 'aan de touwtjes te trekken' en de letterlijke afbeelding van poppenspelers, is niet precies bekend. Wel is zeker dat deze beeldtaal vaak terugkomt in propaganda tijdens de Tweede Wereldoorlog. In andere veel terugkerende beeldtaal worden Joodse invloedrijke personen bijvoorbeeld afgebeeld als een

octopus met veel tentakels, als mensen met een letterlijke en figuurlijke lange arm, of bijvoorbeeld als spin in een web.

HERKENNEN

Uit het voorbeeld van De Hond bleek dat noch de tekenaar, noch de krant in staat was de antisemitische afbeelding te (her)kennen. Van leerlingen kan dit ook niet direct verwacht worden. Zulke antisemitische beeldtaal herkennen is iets dat je stapsgewijs moet leren.

Bijvoorbeeld door als opdracht naar antisemitische beelden te kijken en te omschrijven wat ze daar elke keer in terug zien komen. Denk hierbij aan veelgebruikte uiterlijke kenmerken die in zulke afbeeldingen aan Joden worden toegeschreven: grote neus, gemeen kijkend, samenzwerderig of gluiperig. Of denk aan associaties met rijkdom, gierigheid, (wereld)macht, onbetrouwbaarheid en complotten. Verbind die beeldtaal aan de antisemitische mythes die ze ondersteunen, zoals het idee dat Joden de moordenaar van Christus zijn, kinderen offeren, ziekten verspreiden of werelddominantie nastreven.